

Мельник Ярослава. *Апокрифічний код українського письменства* (Серія «Київське християнство», т. 7). Львів: Видавництво УКУ 2017. 376 с.

Книгу присвячено осмисленню апокрифічного інтертексту української літератури. Крізь призму прочитання великого корпусу текстів українських книжників різних епох висвітлено процес входження апокрифів в український духовний простір, національну рецептивну модель міжнародного літературного матеріалу, книжність як прикметну рису українського письменства. Інтертекстуальність творів українських письменників різних епох актуалізовано в контексті не лише пам'яток апокрифічного письменства, а й канонічних книг Святого Письма.

У передньому слові до книжки авторка зазначила, що студія «Апокрифічний код українського письменства» – не перше її звернення до «таємних» книг, до їхнього функціонування в українському духовному просторі. Цій книжці передувала низка інших її студій, зокрема монографія «Іван Франко й *biblia apocrypha*», один із найрозлогіших сюжетів якої присвячено осмисленню рецепції апокрифів у художніх текстах Івана Франка.

У пролегоменах до основних сюжетів монографії – в розділі «Що таке апокрифи і псевдоепіграфи?» – з'ясовано потрактування терміна «апокриф» у різні часи (у стародавніх релігіях, в юдаїзмі, у творах Отців Церкви та ранньохристиянських апологетів, у найраніших індексах заборонених книг східної та західної Церков, а також у новітні часи), акцентовано плюралістичність наповнення цього терміна – поняття багатовимірного, етимологічно та культурно-історично неоднозначного, ускладненого багатьма (зазвичай негативними) упередженнями. Постульовано полігенетичну природу апокрифічної креації (прагнення одних авторів зафіксувати дійсну традицію про Ісуса Христа; інших – віддзеркалити доктринальні аспекти, ортодоксійні чи гетеродоксійні; ще інших – локальні інтереси ранніх християнських Церков чи індивідуальні вподобання; багатьох – заповнити «прогалини» у Священній історії, подати власну апологію та екзегезу Святого Письма). На основі конкретної текстуальної інтерпретації багатьох апокрифів показано, що ті тексти, з естетичного погляду (так само, як і з доктринального), – явище вельми неоднорідне («книги високої поетичної стійності» й «упадок смаку» водночас); окреслено кореляцію чи радше акореляцію стилю «таємних» книг із канонічними.

Осмислюючи апокрифічний код українського письменства, Ярослава Мельник висвітлювала поміж іншими й такі питання, як причини популярності апокрифічної літератури в Україні, історичні стежки (книжні й усні), якими

апокрифи приходили в Україну, категорії писань, у які проникали та функціонували «таємні» книги в українському духовному просторі. Змальовано портрет реципієнта тих книг (його соціальний статус, ментальність, уподобання). Особливу увагу звернено на апокрифіку в богослужбових книгах і на роль церковнослужителів у поширенні та популяризуванні апокрифів.

У монографії акцентовано на апокрифи як інтегральну частину українського письменства, зокрема давнього, яке під оглядом рецепції та трансформації запозиченого літературного матеріалу виявляє «дуже інтересний образ розвою» (І. Франко). Зазначено, що особливо цікавим, із огляду на своєрідність національної рецептивної моделі апокрифічної літератури, на суголосся розвою українського письменства й європейської літератури того часу, є «Слово о Лазаревім воскресенні», головними джерелами якого стали «Євангеліє Никодима», зокрема друга його частина («Зішестя Христа до аду»), і «Слово на Велику суботу» святого Епіфанія Кіпрського. Детально розгорнуто також сюжети про входження апокрифів у тексти книжників Київської Русі: у «Слово про Закон і Благодать» Іларіона Київського, в «Повість временних літ», у «Моління» Даниїла Заточника, у «Слово о плачу Богородиці» Кирила Турівського, у «Сказання про Бориса і Гліба», в «Ходіння» Данила Паломника. Зокрема, останній переніс до свого тексту десятки легендарних історій з «таємних» книг: «Протоєвангелія Якова», «Євангелія Псевдо-Матея», «Апокрифа про Адама», «Одкровенія» Методія Патарського, «Слова Йоана Богослова на Успення Богородиці», «Історії Йосифа-геслі» та з іншої апокрифічної класики.

Щедро черпали з апокрифічної криниці (зокрема, з маріологічного циклу «таємних» книг) сюжети для своїх гомілій і українські проповідники XVII–XVIII ст. Від переказів і парафраз тих чи тих сюжетів (нерідко цілих оповідань чи окремих фрагментів) до мотивів, образів і символів «таємних» книг – такий розлогий діапазон рецепції «чужого» слова, наприклад, у проповідницькому дискурсі Кирила Транквіліона Ставровецького та Йоанікія Галятовського. Апокрифи, зокрема тексти казково-легендарного характеру, дарували проповідникам безліч чудесних історій, і те, що ті проповіді далеко відходили від канонічних текстів, не надто бентежило ні творців цих текстів, ані їхніх побожних слухачів.

Потрапили в «полон» апокрифічної книжності й Іван Котляревський (поема «Енеїда») та Пантелеймон Куліш («Куліш у пеклі (Староруська поема Панька Небрехи»). Потужний струмінь апокрифічної традиції в обох поемах проявляється передусім у загальному описі пекла та пекельних мук грішників, у «наочності» інфернальних мук, концепцію яких уперше найпоширеніше було розгорнуто в «Апокаліпсисі Петра». Про зв'язок поем І. Котляревського та П. Куліша з апокрифічною апокаліптикою, зокрема з дуже популярним в Україні «Ходінням Богородиці по муках», свідчить чимало

формо-змістових чинників обох текстів. Одні з цих чинників прочитуються досить виразно, і натрапити на їхній слід порівняно нескладно, інші – глибоко заховано в текстову структуру творів.

Окремі сюжети в монографії присвячено рецепції апокрифів у «Марії» Тараса Шевченка, у «Проклятті Рахилі (Апокриф)» Лесі Українки й у великому корпусі художніх текстів Івана Франка (поетичних і прозових). Зіставлення Шевченкової «Марії» з апокрифічними текстами («Діянням св. Павла і Теклі», «Євангелієм Томи», маріологічним циклом «таємних книг»), «Прокляття Рахилі» Лесі Українки – з інтерпретацією теми Рахилі у біблійних і в апокрифічних текстах, а також із експлікацією цього мотиву в духовних піснях і в українській шкільній драмі уможливило для авторки простору експлікацію тези про «тріумф авторської індивідуальності», що долає опір запозиченого літературного матеріалу. Звернення письменника до «вже написаного, до “чужого” (тут: апокрифічного) слова», підкреслює авторка, послуговуючись висловлюваннями І. Франка, «ані на волосок не вменшує дійсної вартості» його тексту, а сам він аж ніяк не «подобає на пчілку, що літає з цвітки на цвітку і все зносить до купи пожиток, аби було більше». Надійною охороною від переступу «сьомої заповіді в штудії», на думку дослідниці, слугують сила таланту митця (якщо брати до уваги зріз індивідуальної творчості) та національна своєрідність літератури, її здатність трансформувати «напливові елементи» (І. Франко) (якщо йдеться про рецептивні процеси на рівні «національне – інонаціональне»).

Тому зіставлення апокрифічного коду Франкових творів (поєми «Іван Вишенський», поезії «Як голова болить!..», прозових текстів «Терен у нозі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Як Русин товкся по тім світі», легенд «Смерть Каїна», «Легенда про Пилата», «П'яниця» й ін.) із цілим корпусом апокрифічних текстів дає змогу твердити про інновації письменника у трансплантації культурного коду, що віками пульсував в естетичній скарбниці людства, у структурі власного образотворення та сюжетотворення, а також про те, що з огляду на багатолітнє перебування письменника у гравітаційному полі апокрифічної літератури така густа апокрифічна маркованість його текстів – явище закономірне.

Діалог української літератури з «таємними» книгами впродовж віків, ціла галерея українських книжників різних епох, чії тексти більш чи менш помітно забарвлено апокрифічно, промовисто засвідчують, із одного боку, відкритість української літератури як культурологічного явища, з іншого – оригінальний характер національної рецептивної моделі «таємних» книг. Ця комунікація випрозорює також низку характерних рис української словесності: її книжний характер, діалог із літературами Сходу та Заходу, єдність і безперервність літературної традиції впродовж майже тисячолітнього розвою національного письменства.